

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

4-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

T.S.Axmedova	
Maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishida o'yin hamda o'yinchoqning ahamiyati	214
Z.O.Qosimoy	
Oliy tibbiy ta'lim talabalarining bioetik bilimlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning nazariy jihatlarini.....	218
M.A.Usmanov	
Makon va zamon xususiyatlarini anglashda inson idrok darajasining roli.....	222
A.A.Minavarov	
Tibbiyot oliygohi talabalarida tibbiy-ekologik kompetentlikni rivojlantirishning integrativ usuli ..	228
G.K.Usmanova	
Tibbiyot ta'lim muassalari talabalarida gigienik kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik zarurati	231
X.A.Madaminov	
Musobaqa faoliyati sharoitlarida kurashchilarning texnik-taktik imkoniyatlarini yuzaga chiqarish ishonchligi muammosi.....	234
C.Y.Анварбекова	
Исторические слова и основные аспекты их использования в лингвистике.....	238
Д.М.Азимова	
Дистанционное образование в обучении иностранному языку: эффективность и критерии	242
Д.Ф.Керимов	
Анкетирование как метод исследования использования ИТ технологий в образовательном и тренировочном процессе	247
S.A.Mirzaqobilova	
Inklyuziv ta'limda o'quvchilarni o'qitishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	255
J.Q.Mirzajonov	
Bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish zarurati	260
F.O'.Toshboltaev	
Bo'lajak pedagoglarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishda pedagogik va axborot texnologiyalarining o'rni	264
R.D.Mustayev	
Temuriylar davri mutafakkirlari va ularning ijtimoiy-axloqiy qarashlarining shakllanishi va falsafiy tavsifi	267
S.A.Xayrullayev	
Jamiyat barqarorligini ta'minlashda konsolidatsiya omillari tavsifi	271
N.M.Aliyev	
Gipotetik-deduktiv yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda analitik fikrlashni rivojlantirishning uslubiy jihatlarini.....	275
G.I.Otaboyeva	
Bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarining gender madaniyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning nazariy jihatlarini	279
N.T.Abdullajonova	
Germenevtik yondashuv va uning bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarixiy jarayon qonuniyatlariga doir bilimlarini rivojlantirishdagi ahamiyati	282
Y.H.Teshayeva	
Ilmga yo'g'rilgan umr	286
Sh.B.Sattorova	
Yangi O'zbekistonda Mirzo Abdulqodir Bedil falsafasining barkamol avlodni shakllantirishdagi ma'naviy-axloqiy ahamiyati.....	290
M.F.O'rmonova	
Neologizmlarning til rivojiga ta'siri (ingliz va o'zbek tillari misolida)	295
S.A.Rahmonberdiyeva	
Bino-inshootlar qurilishiga oid terminlarning xususiyatlari	298
Sh.G'.Xasanov	
Bo'lajak o'qituvchilarning kollaborativ yondashuv asosida pedagogik intensiyalarini rivojlantirish metodikasini qo'llash.....	303

UO'K: 1.740/115.4

MAKON VA ZAMON XUSUSIYATLARINI ANGLASHDA INSON IDROK DARAJASINING ROLI**РОЛЬ КОГНИТИВНОГО УРОВНЯ ЧЕЛОВЕКА В ПОНИМАНИИ ХАРАКТЕРИСТИК ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ****THE ROLE OF HUMAN COGNITIVE LEVEL IN UNDERSTANDING CHARACTERISTICS OF SPACE AND TIME****Usmanov Muxriddin Abdimuratovich**

O'zbekiston Respublikasi milliy universiteti doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada gnoseologiyaning asosiy kategoriyalaridan biri bo'lgan idrok tushunchasining mazmuni va ahamiyati, makon va zamon xususiyatlarini anglashdagi roli yoritilgan. Qolaversa, bugungi kunda idrok darajasi, unga ta'sir etuvchi omillar tahliliiy bayon qilingan. Barqaror taraqqiyotga erishishda shaxslararo idrok etish mexanizmining zarurati ochib berilgan.

Аннотация

В данной статье описываются смысл и значение понятия восприятия, которое является одной из основных категорий гносеологии, и его роль в понимании характеристик пространства и времени. Кроме того, сегодня аналитически описываются уровень восприятия и факторы, влияющие на него. Выявлена необходимость механизма межличностного восприятия в достижении устойчивого развития.

Abstract

This article describes the meaning and importance of the concept of perception, which is one of the main categories of epistemology, and its role in understanding the characteristics of space and time. In addition, today the level of perception and the factors affecting it are analytically described. The need for the mechanism of interpersonal perception in achieving sustainable development is revealed.

Kalit so'zlar: idrok, tasavvur, tushuncha, obraz, makon va zamon, gnostizm, agnostizm, dogmatizm, skeptizm, ratsionalizm, irratsionizm, vestibulyar apparatlar, vaqt, kosmos, vizual illuziya, adekvat aks ettirish, ijtimoiy ahamiyati.

Ключевые слова: восприятие, воображение, понятие, образ, пространство и время, гностицизм, агностицизм, догматизм, скептицизм, рационализм, иррационализм, вестибулярный аппарат, время, пространство, зрительная иллюзия, адекватное отражение, социальная значимость.

Key words: perception, imagination, concept, image, space and time, gnosticism, agnosticism, dogmatism, skepticism, rationalism, irrationalism, vestibular apparatus, time, space, visual illusion, adequate reflection, social significance.

KIRISH

Inson yaralibdiki, o'zini va atrof-olam ajoyibotlarini idrok qilishga, uning sirlarini anglashga intilib yashaydi. Idrok – bu shunday jarayonki, unda odam ongining tevarak-atrofdagi voqea va hodisalarni aks ettirish qobiliyati namoyon bo'ladi. Idrok etish jarayonida olingan ma'lumotlar asosida atrofdagi voqelik haqidagi bilimlar hosil qilinadi va u haqida individual (subyektiv) tushuncha va munosabatlar shakllanadi. Bu olingan bilimlarning realligi, shuning barobarida inson harakatlarining oliy maqsadga muvofiqligi, insonlar jamoasining o'zaro uyg'unlikda, bir-birini to'g'ri tushunib ahillikda hayot kechirishlari darajasini belgilaydi.

Har bir inson noyobdir, shuning uchun ham inson san'ati va madaniyati juda xilma-xildir. Biroq, idrok etishdagi farqlarga qaramay, har bir inson o'z rivojlanishida muayyan harakatlarni amalga oshirish bilan birga keladigan muayyan bosqichlarni o'tadi. Bu harakatlar soha vakillari tomonidan keng o'rganilgan va sezgi deb ataladi.

Bilish nazariyasi hisoblangan gnoseologiyada muhim kategoriyalar sezgi, idrok, tasavvur, xotira, tafakkur, bilim, ilm, bilish, tushuncha, gnostizm, agnostizm, dogmatizm, skeptizm,

ILMIY AXBOROT

ratsionalizm, irratsionizm, vestibulyar apparatlar, vaqt, kosmos, vizual illuziya kabilar hisoblanadi. Bu kategoriyalar nafaqat gnoseologiya sohasida balki, mantiq, amaliy psixologiya, statistika, sotsiologiya fanlarida ham keng qo'llaniladi, shuningdek, inson bilish jarayonining asosiy bosqichlarini va unsurlarini tashkil etadi.

Borliqning atributi hisoblangan "harakat" ning ham biologik, jismoniy, aqliy, kimyoviy, fizik, ijtimoiy harakat kabi shakllari mavjud bo'lib, inson o'z hayotida juda ko'p sonli harakatlarni amalga oshiradi, uning butun hayoti uzluksiz harakatlardan iborat. Tug'ilgandan to o'limgacha u doimiy harakatlanuvchi mashinaga o'xshaydi, doimo nima bilandir band bo'ladi, mudom xayolot vositasida bo'lsada harakat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Idrok – bu biz odamlar sifatida bu dunyoni tushunadigan va uning barcha tarkibiy qismlari, shu jumladan, o'zimizga o'xshash subyektlar bilan faol munosabatda bo'lishimiz mumkin bo'lgan narsadir. Bu faktlar yaqinda psixiatrlar va faylasuflar tomonidan aniqlandi va tez orada juda munosib raddiya oldi. Vaqt o'zi nima, biz uni qanday idrok etamiz, Nahotki, bizning bu dunyo haqidagi tushunchamiz va idrokimiz aldanish va yolg'ondan iborat bo'lsa? Ana shu masalalar haqida fikr yuritishga harakat qilamiz.

Birinchi navbatda, biz dunyoni ong darajasida ham tanamizda, ham ongimizda mavjud bo'lgan idrok etish organlari tufayli qabul qilamiz. Idrokning oddiy shakllari biologiya daralaridan hammaga ma'lum bo'lgan ko'rish, eshitish, hidlash, teginish kabilardir. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pchilik ma'lumotlarni kompleks qayta ishlashda bir vaqtning o'zida bir nechta organlar ishtirok etadi. Misol uchun, kino tomosha qilganda, eshitish va ko'rish bir vaqtning o'zida ishlaydi. Biz dunyo bilan jismoniy darajada shunday munosabatda bo'lamiz.

Murakkab shakllar makon, vaqt va harakatni idrok etish kabi falsafiy tushunchalarni ifodalaydi. Bizning dunyomizning ushbu tarkibiy qismlarini idrok etish illyuziyalari ushbu masalani tushunishda ajralmas omil hisoblanadi. Axir, har bir inson dunyoni o'ziga xos tarzda his qiladi va biz hech qachon, nisbatan aytganda, suhbatdoshimizning ko'zlari nimani ko'rishini bilmaymiz. Bu faqat falsafaga emas, balki metafizika sohasiga ham tegishli murakkab shakllardir.

Idrok, uning turlari, darajalari, idrok tizimining inson va jamiyat taraqqiyoti uchun ahamiyati, shaxslararo idrok etish mexanizmi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, A.I.Herbakov, M.G.Davletshin, S.M.To'ychiyeva, P.I.Ivanov, M.YE.Zufarova, E.G.G'oziyev kabi olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlar mazkur maqolani tayyorlashda metodologik manba bo'lib xizmat qildi[1].

Maqolani tayyorlashda tarixiylik va mantiqiylik tamoyillaridan; qiyosiy tahlil, analiz va sintez, umumlashtirish, dialektik metodlaridan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJA

Idrokning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu jarayonga butun ruhiy hayot mazmuni (butun ma'naviy boyligi)ning ta'sir etishidir. Idrok jarayoni insonning turmush tajribasi bilan bevosita bog'liq, binobarin, idrok jarayoniga bilim boyligi insonning ishonch, e'tiqodlari, dunyoqarashi, qiziqish va ehtiyojlari hamda kasbi – faoliyat sohasi katta ta'sir etadi.

Kosmos – bu bizning yashash joyimizning asosiy muhiti bo'lib, u uch o'lchovdan iborat. Aynan shu mezon asosida inson o'zining jismoniy xususiyatlari va dunyoqarashiga tayanib, o'zini qayerda, qanday mavqeda ekanligini, atrofida nima borligini anglaydi. Biz vestibulyar apparatlar orqali o'zimizni kosmosda aniqlaymiz. Bu bizni o'rab turgan hamma narsa haqida miyaga signallarni uzatuvchi asosiy organ. Ko'zlar, quloqlar va tananing boshqa qismlari faqat hislarni to'ldirishi mumkin, lekin ular hech qachon to'liq tasvirni yarata olmaydi.

Agar asrlar davomida faqat uch o'lchamni "ko'rishga" o'rganib qolgan vestibulyar apparat boshqa organ bilan almashtirilsa, biz fazoni boshqa shaklda idrok eta olamiz, deb taxmin qilish mantiqan to'g'ri. Shuning uchun, bizning tushunchamizda bu illyuziya deb taxmin qilishimiz mumkin.

Vaqt tushunchasi haqida so'z borganda har birimiz chuqur o'yga tolamiz, yechimi qiyin masalalar oldida to'xtalib qolamiz.

"Buyuk donishmand Aristotel o'zining "Fizika" asarida vaqt haqida to'xtalar ekan, masalani "vaqt mavjud narsalar sirasiga kiradimi yoki nomavjud narsalar sirasiga, so'ng uning tabiati qanaqa" tarzida qo'yadi. Binobarin, vaqt fizikaviy aniq yoki poetik hissiy shaklda o'rganilmasin,

hamisha sirli hodisa bo'lib qolaveradi".[2] Mutaffakkir "vaqt" o'zi mavjud emas, biz faqat hozirgi onimizni va undan avvalgi hamda keyingi onlarimiz yig'indisini nomlash uchun bu termindan foydalanamiz, deya ta'kidlaydi. Bundan kelib chidiki, "Men vaqtimni qadrllovchi insonman" deya olish uchun ayni har bir "on"imizni qadrlashimiz darkor.

Qaysi vaqt oralig'ida ekanligimizni aniqlash uchun biz va umuman olganda, soatning qo'llari hozirda qancha ko'rsatsa, bizga hech qanday organ berilmagan. Bu tushuncha insoniyatning ixtirosidan boshqa narsa emas. Biroq, zamonaviy odamning genetik xotirasida faqat oldinga siljiydigan va o'tmish, hozirgi va kelajakka bo'lingan vaqtni idrok etish mavjud. Bu shaxs va jamiyat o'rtasidagi sog'lom o'zaro munosabatlar, ko'plab jarayonlarni tizimlashtirish, jamiyatdagi tartib va hayot uchun zarurdir.

Olimlar harakatni idrok etish masalasi bilan shug'ullanganlarida, vaqt tasavvuri nafaqat falsafada, balki fanda ham asosiyroq bo'ldi. Hatto A.Eynshteyn ham bu konsepsiya juda subyektiv ekanligini, kosmosdagi harakat tezligiga bevosita bog'liqligini va ma'lum sharoitlarda butunlay yo'q bo'lib ketishi mumkinligini isbotladi. "Eng oddiy misol – yorug'lik tezligida harakat qilish. Bu vaqtda kosmosda "uchadigan" obyekt uchun vaqt mavjud bo'lishni to'xtatadi, hamma narsa statik ko'rinadi. Ammo tashqi kuzatuvchi buni real bo'lmagan tezlikda harakatlanadigan narsa deb hisoblaydi, shu bilan birga bu jarayonning borishi ham xuddi shunday tez oldinga siljiydi".[3]

Qonunlarning tabiiyat, jamiyat(siyosiy), fan va falsafiy qonun turlari mavjud bo'lsa, bizning ongimiz ana shu qonunlarni makon va zamonda o'zgarishini tan oladi. Faqatgina falsafiy qonunlarga makon va zamon talablariga bo'ysunmaslik xususiyatiga ega. Buni ongimizda idrok etish esa bizdan teranroq fikr yuritishni talab qiladi. Masalan, "Qarama-qarshiliklar birligi" (yoki "kurash") qonuni barcha narsa va omillarning o'z ziddiga egaligini e'tirof etadi. "Meyor" qonuni esa miqdor va sifat o'rtasidagi muvozanatni ifodalaydi. "Vorisiylik" ("Inkorni-inkor") qonuni esa jamiyatning rivojida tadrijiy usulning maqbulligini e'tirof etadi.

Fazo-vaqt xayoloti – bu odam o'z ixtiyori bilan tushadigan tutqunlikning bir to'g'ri, deya olamiz. Samolyot bo'ylab ma'lum bir yo'nalishda harakatlanayotganda soatning qanday sekinlashishini sezmaymiz va biz bir joyda o'tirganimizda tezlashadi. Biz buni bilishimiz, tushunishimiz va hatto qabul qilishga harakat qilishimiz mumkin, lekin, afsuski, biz bu sarobni rad eta olmaymiz. Bu idrokning inson tanasi doirasida ekanligi bilan bog'liq, aks holda biz o'zimiz o'rgangan dunyo bilan aloqani yo'qotamiz. Fazo va vaqtning xususiyati hamda mohiyati haqida qadim davrlardan beri faylasuf-olimlar xilma-xil qarashni ilgari suradi. Ularni umumlashtirib ikkiga: substansial va relyatsion konsepsiyaga ajratiladi. Substansial konsepsiyada fazo va vaqtning mutlaq jihatlari, relyatsion konsepsiyada esa ularning nisbiy tomonlariga ko'proq urg'u beriladi. Substansial yondashuv tarafdorlari (Demokrit, Platon, Eronshaxriy, Zakariyo ar-Roziy, Beruniy, Patritsiy, Nyuton va boshqalar)ning qarashlaricha, fazo-materiya va moddiy aloqadorliklardan tashqarida, ularga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lgan mustaqil substansiyadir; u moddiy obyektlarning joylashish makoni, fazo esa mutlaqdir.

Biz Olamda hayot qachon boshlangan? degan masalani munosib idrok eta olamizmi?

Zamonaviy bugungi versiya(materialistik qarash)ga ko'ra, bu hodisa katta portlash paytida, ya'ni Olam mavjud bo'la boshlagan paytda tug'ilgan. Vaqt ulkan makonning paydo bo'lishi va u bo'ylab turli xil narsalarning harakatlanishi tufayli paydo bo'ldi. Ular bir nuqtadan – o'ziga xoslik nuqtasidan – boshqalarga, har xil, keng koinotning turli burchaklariga tarqalib ketishdi va hech qachon o'zlarining dastlabki holatiga qaytmadilar. Shuning uchun, vaqt paydo bo'ldi, u faqat oldinga ketdi. Shu bois makon uch o'lchovli bo'lsa, vaqt – bir ulchovli ya'ni faqat oldinga harakatlanadi va abadiydir.

"Osmon jismlarining oldingi pozitsiyalari ortda qolib, ularning hozirgi holati hozirgi vaqt sifatida belgilanadi va keyingi harakatlar traektoriyasi ularning kelajagi hisoblanadi. Ammo qora tuynuklar va ularning qaytib kelmaydigan nuqtalari, galaktikalarning qulab tushadigan markazlari, shuningdek, yorug'lik tezligida harakatlanishi bu ideal ilmiy rasmning yo'lida to'siq bo'ldi".[4] Bu bayonotlar makon va vaqt haqidagi tasavvurni butunlay o'zgartirdi.

Ilm-fandan tashqari, psixologiyada olimlar bizning dunyoni idrok etishimizning xayoliy tabiatini ham o'rganishgan. Agar biz fazo-vaqt uzluksizligidan boshlasak va uning doirasidagi soatning borishini tushunsak, miya faqat aniq bo'lgan obyektning harakatlanayotganini sezishi va belgilashi mumkin. Bu yerda psixologlardan g'ildirakdagi birinchi tayoq - vizual illuziyalar. Bu

ILMIY AXBOROT

suratlar “adekvat jismoniy xususiyatlarga ega emas” va shuning uchun ko‘z tomonidan noto‘g‘ri talqin qilinadi. Ammo haqiqat saqlanib qolmoqda – ular statik va biz ularning harakatini ko‘ramiz. Miyaning fikriga ko‘ra, bunday tasvir doirasida obyektlar ma‘lum trayektoriyalar bo‘ylab harakatlanadi, bu jarayonga vaqt sarflaydi va kosmosdagi o‘z pozitsiyasini o‘zgartiradi. Lekin aslida bu sodir bo‘lmaydi, bu bizga vaqtni idrok etish illyuziyasini yana bir bor isbotlaydi.

String nazariyasi. Kvant fizikasi hozirda asosiy ilmiy ustun hisoblanadi. Uning yordami bilan biz vaqt odamlarning ongida mustahkam o‘rnashgan obsessif illyuziya ekanligini ta’kidlashimiz mumkin. Ushbu ilmiy bayonotga ko‘ra, har bir zarracha, xoh u atom, hujayra yoki tirik mavjudot, masalan, hayvon yoki odam, bir vaqtning o‘zida 11 dan ortiq bo‘shliqda bo‘lishi mumkin. E’tibor bering, fazo-vaqt uzluksizligi atamasi bu yerda qo‘llanilmaydi, lekin barchasi, chunki bunday kontsepsiya simlar nazariyasidan chiqib ketadi. U hech qanday formulaga mos kelmaydi. Va bu juda tushunarli. Bitta zarra bir soniyada bir vaqtning o‘zida 11 (!!!) joyda bo‘la olmaydi. Vaqt yo‘q deb taxmin qilish o‘rinli. Bu bizning makon va uning ichidagi harakatni subyektiv idrok etishimiz bilan bog‘liq.

String nazariyasi bilan bog‘liq bo‘lgan falsafiy yo‘nalish mavjud va unga monad deyiladi. Har qanday ma‘lumotni to‘plash uchun simvollardan foydalaniladi. Falsafadagi monad va magistr nazariyasi qarama-qarshilik va ikkilanishlarni qo‘llaydi. “Monadning eng sodda belgisi - Yin-Yan. Mutaxassislar stator nazariyasini tekis kvadrat o‘rniga volumetrik tasvirlashni taklif qildilar va keyinchalik ular uzun va kam bo‘ladigan bo‘lsa-da, satrlar haqiqat bo‘ladi”. [5]

Agar volumetrik monad ishlatilsa, Yin-Yangga bo‘linadigan chiziq samolyot bo‘ladi va ko‘p o‘lchamli monaddan foydalanilsa, koplangan hajm hosil bo‘ladi. “Ko‘p o‘lchovli monastlar falsafasida hech qanday ish bo‘lmasa-da, bu kelajakda o‘rganish uchun maydon. Faylasuflar, bilimni cheksiz jarayon deb hisoblaydilar va koinotning yagona modeli yaratishga harakat qilganda, inson bir necha marta ajablanib, uning asosiy tushunchalarini o‘zgartiradi”. [6]

String nazariyasi kamchiliklari quyidagicha:

Bir qator olimlar tomonidan taklif qilingan gipoteza tasdiqlanmaganligi sababli, uni qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadigan bir qator muammolar mavjudligi tushunarli.

Masalan, algebra nazariyasi mavjud, masalan, hisob-kitoblarda yangi zarracha turi, takyonlar topilgan, ammo ular tabiatda mavjud bo‘la olmaydi, chunki ularning massasi kvadrati noldan kam va harakat tezligi yorug‘lik tezligidan katta.

String nazariyasi faqat o‘n o‘lchamli makonda mavjud bo‘lishi mumkin, ammo keyin haqiqiy savol - nima uchun inson boshqa o‘lchamlarni idrok qilmaydi.

Idrok harakatlari idrok jarayoni va inson faoliyati strukturasi kiradi. Idrok faol jarayon, shuning uchun u faoliyat bilan uzviy bog‘liqdir. Inson juda yoshligidanoq bilish va o‘rganishga qaratilgan harakatlarni amalga oshiradi. Axir bu dunyoda yashash uchun u bu dunyoni bilishi va u bilan muloqot qila olishi kerak.

Psixologiya sohasida idrok protsessiga insonning butun ma’naviy olami ta’sir ko‘rsatishi appersepsiya deb ataladi. Appersepsiya – idrok jarayonini shaxsning mavjud bilimlari, shaxsiy va ijtimoiy ko‘nikmalari, intilishlari, motiv va ehtiyojlari, shuningdek odatlari, umuman ruhiy hayotining barcha mazmuni bilan belgilanishidir. Appersepsiya hodisasi sababli kishilar o‘zaro idrokining mazmuni bilan bir-birlaridan muayyan darajada tafovut yuzaga keladi, ya’ni ular aynan bir xil narsani o‘zining bilimi, saviyasi, dunyoqarashi va ijtimoiy kelib chiqishiga asoslangan holda turli holatda idrok qiladilar hamda aks ettiradilar. Masalan, paxta plantatsiyasidagi gullab turgan paxtani oliygohning bir talabasi hamda amaliy tajribaga ega agronom olim idrok qiladigan bo‘lsa, albatta, ularning tushunishlari keskin farq bo‘ladi. Talaba shunchaki, odatdagi odatdagi bir paxta o‘simligi tarzida aks ettirsa, agronom olim uning navi, biologik rivojlanishining ayni bosqichi, qancha hosil berishi prognozlari va shu kabilar bilan birga chuqur hamda juda keng idrok qiladi. Pedagogik va psixologik bilim va ko‘nikmalarga ega tarbiyachi bilan bunday bilimlardan xabarsiz onaning farzandlaridagi turli ehtiyoj va harakatlarni idrok qilishlari o‘rtasida ham keskin tafovut bo‘ladi. Masalan, “ildiz” terminini qishloq xo‘jaligi vakillari o‘simliklarning moddiy asosi sifatida, matematika sohasi vakillari “sonlarning ildizi” ko‘rinishida, ijtimoiy nuqtai-nazardan esa qarindosh-urug‘chilik, kelib chiqish shaklida ko‘z oldiga keltiradilar. Appersepsiya tushunchasi ba’zi hollarda idrokning aniqligi, to‘liqligi, predmetliligi, tanlovchanlik kabi xususiyatlarning ma’nosi o‘rnida qo‘llaniladi. Psixologik nazariyalarda, appersepsiya barqaror va muvaqqat deb ataduvchi ikki turga ajraladi.

Barqaror appersepsiya hodisasi shaxsning dunyoqarashi, qat'iy maslagi, motivasiyasi, qiziqishi, bilimi, madaniy saviyasi, xulqi, ma'naviy boyligi va kasbiy tayyorgarligiga bog'liq bo'lib, o'ta murakkab strukturaga ega. Muvaqqat appersepsiya turi esa shaxsning faqat idrok qilishi jarayonidagi ruhiy-psixologik holatiga ya'ni uning kayfiyati, shijoati, stress, affekt ko'rinishidagi his-tuyg'ularida, ularning sur'ati, davomiyligi tizimida o'z ifodasini topadi.

“Idrok xususiyatining yana bir o'ziga xos xususiyati konstantligidir. Idrokning konstantligi deganda biz idrok qilishdan ongimizda hosil bo'lgan obrazning real voqelikdagi bizga ta'sir etib turgan narsaning tabiiy holatiga har jihatdan mos bo'lishini tushunamiz” [7]. Ma'lumki, narsalarning hajmi shu narsalarni qanday masofadan (uzoq yoki yaqindan) his qilayotganimizga qarab o'zgaradi. Lekin shunga qaramay idrok qilishdan hosil bo'lgan narsalarning ongimizdagi obrazlari hamma vaqt shu narsaning tabiiy holatiga mos bo'ladi, masalan katta yo'lda ketayotib, uzoqdan gugurt qutichasidek kichkina bo'lib kelayotgan avtobusni ko'rib, “kichkinagina avtobus” kelyapti demaymiz. Uzoqdagi avtobus idroki ongimizda hosil bo'lgan obraz avtobusning real hajmiga teng bo'ladi. Yoki tepamizdan katta balandlikda uchib ketayotgan samolyotlarini ko'rib, kichkina samolyotchalar uchib ketishayapti, deb aytmaymizku. Biroq shu narsani aytish kerakki, idrokning konstantligi xususiyati ham odamning turmush tajribasi bilan bevosita bog'liq. Masalan, umrida hech qachon hozirgi zamon katta passajir samolyotlarini ko'rmagan odam baland uchib ketayotgan samolyotni idrok qilib, uning real hajmini – qanchalik kattaligini tasavvur etishi birmuncha mushkul. Ko'rish jarayonida masofa, rang, shakl, hajm konstantliklari ro'y beradi. Qalamni 20 va 1 sm masofadan idrok qilish, doskani 1 va 10 m masofadan idrok qilish, oq qog'oz quyoshda ham, xona ichida va koridorda ham oq ko'rinadi.

Kosaga to'g'ridan qarajak, shakli dumaloq ekanini ko'ramiz, ammo ana shu kosaga yondan qarajak, qarash burchagi o'zgartiriligidan uning ko'z to'rt pardasiga tushgan surati tuxumsimon cho'zinchoqroq shaklda bo'ladi. Biz esa doimo uni dumaloq shaklida idrok qilamiz. Bu safar ham narsaning idrok qilinayotgan shakli, uning haqiqiy, obyektiv shakliga muvofiq bo'lib, doimo to'g'ri idrok qilinadi. Ayni shu kabi konstantlik ranglarni sezishda ham ro'y beradi. Yorug'lik darajasi turli xil bo'lganda ham narsalarning rangi, narsalar qaytargan yorug'lik nurlarining fizik tarkibi o'zgarishiga qaramay, biz doimo bir tusda idrok qilaveramiz. Masalan, oq qog'oz elektr chirog'ining sarg'ish nurida ham, yoki u yashil barglar soyasida yotsa ham baribir u bizga oppoq bo'lib ko'rinaveradi. Holbuki, bu ikki vaziyatda ham qog'oz yuzidan qaytariladigan nurlarning fizik tarkibi o'zgaradi. Yozuv qog'ozi qosh qoraygan paytda ham oppoq, qora bosma harf bilan yozilgan xat esa quyosh yorug'ida ham qop-qora bo'lib ko'rinaveradi, holbuki qosh qoraygan paytda qog'oz yuzidan qaytarilgan nurlarning kuchi, quyosh yorug'ida bosma xatdan qaytarilgan nurlarga qaraganda zaifroqdir. Ma'lumki, bir parcha ko'mirdan tushki vaqtda qaytariladigan nurlar miqdori tong yorishish paytida bundan qaytariladigan nurlar miqdoriga qaraganda bir necha marta ko'pdir. Holbuki, ko'mir tush vaqtida ham qop-qora, bo'r esa tong otarda ham, g'ira-shira paytda ham, hatto tunda ham, baribir oppoq bo'lib ko'rinadi.

Idrok etishda jarayonlaridagi tasavvur hamda tushunchaning nisbati shundaki, tasavvur subyektiv xarakterga ega bo'lsa, tushuncha obyektivdir. Masalan, “avtomashina” tushunchasi umumiy holda uzoqni yaqin, og'irni yengil qilish vositasini anglatadi, bu so'z tasavvurda har bir shaxsning o'z dunyoqarashi, estetik didi, ma'naviy olamidan kelib chiqib turlicha anglanadi, tasavvur qilinadi. Jumladan, kimdir oq, zamonaviy krossoverni, aytaylik “Kia” yoki “Gelik” rusumidagi avtomashinani tasavvur qilsa, yana kimdir davlat belgisi 777 bo'lgan qora-qizil “Gentra”ni, yana birov esa o'zining yoshlik xotiralarini yodga soladigan ko'k “Jiguli” avtomashinasini tasavvuriga keltiradi.

Yashash, munosib hayot kechirish uchun inson doimo atrofdagi voqelikni aks ettirishi va idrok etilgan ma'lumotlarga munosabat bildirishi kerak. Idrok shunchaki shaxsni va shu bilan birga voqelikning adekvat aksini ta'minlaydi. Bu sezgi muammolarini hal qilish uchun ayniqsa muhimdir. Sezish jarayonida sezgi harakatlari muhim rol o'ynaydi, ular inson psixikasining har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

Soddaroq qilib aytganda, sog'lom va baxtli bo'lish uchun odam qandaydir faoliyat bilan shug'ullanishi kerak. Miya shunday yaratilganki, u doimo yangi ma'lumotlarni qayta ishlash va o'zlashtirishi kerak, aks holda u “dangasa bo'lishni” boshlaydi. “Dangasa miya” esa demans rivojlanishi uchun birinchi qadamdir.

ILMIY AXBOROT

“Faxrul Musuliy (r.a) shogirdlaridan so‘raydi:

“Agar bemor taom, suv hamda dori iste‘mol qilmasa o‘ladimi?”

“o‘ladi”, deyishdi.

“Inson qalbi (ongi) ham shunday, agar uch kun ilm va hikmatdan man etsangiz, u ham o‘ladi” dedilar” [8].

Bugungi axborot oqimi jadallashgan davrda har bir zamonaviy inson har qanday ma‘lumotni bemalol olishga shunchalik odatlandiki, bu natija deb o‘ylamaydi. Ko‘p sonli odamlarning faoliyati ularning zamonaviy jamiyat rivojiga qo‘shgan hissasi juda katta. Inson qila oladigan va biladigan hamma narsa nafaqat uning xizmati, balki butun jamiyat mulkidir. Bundan kelib chiqadiki, olimning ilmi – bu butun jamiyatning mulkidir. Shu boisdan ham inson o‘z bilimi va tafakkuridan faqat o‘z manfaati yo‘lidagina emas, balki umumjamiyat manfaatlarini uchun ham sarflamog‘i lozimligini anglashi Inson idrokining u tarbiya topgan va ayni vaqtda yashayotgan makon va zamon xususiyatlari bilan belgilanadi.

XULOSA

Insonning bilish jarayonida idrok bilan birga bu jarayonning boshqa bosqich va xususiyatlari ham ishtirok etadi. Xususan, xotira va tafakkur. Xotira bevosita inson bilimi darajasi bo‘lib, makon va zamon xususiyatlarini anglashda inson idrokining o‘zagini tashkil etadi. Masalan, tarix voqealaridan lozim darajada xabardor insonning bugungi davrning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy jarayonlarini, shuningdek ijtimoiy hayot u yoki bu kishisi faoliyatining asl maqsadini tasavvur etishi, shunga munosib ish olib borish imkoniyati ancha keng bo‘ladi. Shu boisdan ham ta‘lim muassasalarida yoshlarning har tomonlama keng dunyoqarashli, tarixda amal qilgan g‘oya va qarashlar, madaniyatlar bilan yaqindan tanishtirishga alohida e‘tibor beriladi. Falsafa fani doirasida muayyan bir masalaga, avval ko‘p tomonlama yondashib so‘ngra fikr yuritish, aniq harakatga kelishga undashdan maqsad ham shunda. Nisbiylik nazariyasini, istisno qoidasini bundan 119 yil avval A.Eynshteyn kashf qilgan bo‘lsa, undan qariyb 25 asr muqaddam Geraklit olamning nisbiyligini tan olgan. Bugungi kun insonlardan ana shu nisbiylikni unutmagan holda atrof-olam voqea-hodisalarini idroq etishlarini talab qilmoqda.

Idrokning makon va zamon xususiyatlarini anglashdagi rolga yorqin misol qilib inson bir kitobni 20 yoshida birinchi marta, 30 yoshida qayta, 40 yoshida yana qayta o‘qisa har safar yangidan-yangi turlicha mazmun-mohiyatni kashf etishi holatini keltirish o‘rinli, negaki buni juda ko‘pchilik o‘z amaliyotida sinab ko‘rgan.

Insonlarda, ayniqsa yoshlarda sog‘lom idrok eta olish, sog‘lom tafakkur yurita olish ko‘nikmalarini tarbiyalash – ta‘lim tarbiya tizimining asosiy vazifalaridan hisoblanadi. “Agar mendan sizni nima qiynaydi, deb so‘rasangiz, farzandlarimizning ta‘lim va tarbiyasi, deb javob beraman”, deya bejizga aytmagan edi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev[9].

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Herbakov A.I. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. - T., 1991.
2. Suvon Meli. Vaqt falsafasi yoxud sirli hodisaning poetik talqini. <https://n.ziyouz.com>.
3. Абулханова К. А. Проблема индивидуальности в психологии / Психология индивидуальности: новые модели и концепции// Коллективная монография под ред. И. Б. Старовойтенко, В. Д. Шадрикова. — М.: МПСИ, 2009. — С. 14-63.
4. Бурлачук Л.Ф., Психология личности, - К Здоровья, 2006,1686
5. Тоффлер Э. Новая технологическая волна на Западе. – Москва. Прогресс, 1986. –С.161
6. Шендрик А. И. Глобализация в системе культурологических координат//Знание. Понимание. Умение. – 2004. – № 1. – С. 59–71.
7. Блейхер В.М., Бурлачук Л.Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности, - К, Высшая шк., 2008, 142 б
8. Ishoqjon Muhammadjon o‘g‘li. “Ta‘lim va tarbiya”. – Toshkent: Hilol nashr. – 2019. 63 bet.
9. Мирзиёев Ш,М. 2019-йил 22-сентябрдаги видеоселектордаги нутқидан.
10. F.A.Ibrohimov, I.S.Fayziyev. Shaxs ma‘naviy-ruhiy begonalashuvining shakllari. – Scientific progress, 2021
11. Farhod Ibrohimov. (2022) [Yangi O‘zbekiston yoshlarining ma‘naviy va axloqiy qarashlari xususida](#). International Conference on Advance Research in Humanities, Applied Sciences and Education. Volume 5, Issue 28. – pp. 174-180.
12. 10. Ibrokhimov F.A. (2023) [Improving Youth Law Culture Based on the Cluster System and Modern Pedagogical Approaches](#). Miasto Przyszłości, Volume 41. – pp. 1-4.
13. 11. Ibrokhimov F.A. (2023) [Modern pedagogical approaches in legal education](#). GOLDEN BRAIN. Volume 1, Issue 32. – pp. 174-180.